

„Okno na świat”

kreatywne warsztaty artystyczne

Zespół Szkół i Placówek nr 2 w Katowicach

Program dla kl. I-III

Kreatywne dziecko

- ma zaufanie do swoich umiejętności, chętnie podejmuje nowe wyzwania;**
- odważnie poznaje świat, nie boi się zadawać pytań;**
- ma bogatą wyobraźnię, łatwo kojarzy różne rzeczy ze sobą;**
- wpada na niezwykle pomysły, twórczo podchodzi do swojego otoczenia;**
- śmiało prezentuje swoje pomysły;**
- nie boi się mieć własnego zdania, ale akceptuje inne punkty widzenia;**
- nie zniechęca się łatwo, jeśli coś mu się nie uda;**
- jest otwarte na inne dzieci, potrafi się inspirować ich pomysłami;**
- wykazuje empatię i potrafi skutecznie współpracować z rówieśnikami.**

OGÓLNE ZAŁOŻENIA PROGRAMU:

Program autorski „Okno na świat” realizowany na zajęciach w klasach I – III jest propozycją wspomagającą i ukierunkowującą rozwój dziecka zgodnie z jego wrodzonym potencjałem i możliwościami rozwojowymi, w relacjach ze środowiskiem społeczno – kulturowym i przyrodniczym. Każde dziecko bowiem ma indywidualną drogę swojego własnego rozwoju. Program jest także propozycją uwzględniającą te treści, które są związane ze środowiskiem współczesnych mediów a jednocześnie sięgającą do tradycji w zakresie różnych dziedzin sztuki. W programie dużą rolę odgrywa działalność plastyczna, teatralna, muzyczna i taneczna. Zajęcia będą miały charakter praktyczny. Uczniowie będą podobnie jak współcześni artyści projektowali sytuacje twórcze odchodzące od tradycyjnego warsztatu. Właściwie wybrana technika i forma wypowiedzi mają ogromny wpływ na zainteresowanie tematem, pobudzają do twórczego działania i ekspresji. Niosą za sobą dużo nowych doświadczeń i wrażeń. Podsuwają nowe sposoby rozwiązywania problemów artystycznych, skłaniają do rozwiązań oryginalnych, pozwalają na eksperymentowanie. Dzieci uczestniczące w zajęciach posiadają różne umiejętności i dlatego każde z nich będzie zdobywało szczyty wedle własnych możliwości. Ważne jest to, aby na zajęciach rozwijały swoje naturalne zdolności. Dzisiaj konieczne jest rozwijanie umiejętności, które pozwolą młodym ludziom skutecznie reagować na wyzwania, z którymi się spotykają: twórcze myślenie, wysoka samoocena, zdolność współpracy, inteligencja emocjonalna, kreatywność. Rozwój tych właśnie obszarów będzie wspierany przez nauczycieli prowadzących. Edukacja artystyczna to gatunek dzisiaj zagrożony, a młodzi ludzie bardzo jej potrzebują. Daje im ona możliwość uczenia się poprzez badanie i kwestionowanie zastanego świata. Swobodną twórczość dziecka cechuje inicjatywa, niezależność, pomysłowość, a także indywidualna wrażliwość. Rozwijanie zainteresowań sztuką ma na celu również podnoszenie ogólnej kultury społeczeństwa, czy też uczenie sposobów kreatywnego spędzania wolnego czasu. Wiąże się to ściśle z potrzebą stałego kontaktu z kulturą przez dobrą książkę, ciekawą wystawę malarstwa, rzeźby, fotografii, piękny koncert, różne formy teatralne a wreszcie kino. Współczesny świat potrzebuje ludzi twórczych i kreatywnych. Twórcza postawa staje się wręcz podstawową powinnością. Trudno się dziwić, bo uczy ona samodzielności myślenia, niezbędnej do rozwijania twórczego odbioru otaczającego świata. Twórczość jest swoistym przejawem dynamiki życia wewnętrznego, silnym czynnikiem osobowościowo-twórczym. To nie tylko ćwiczenie umiejętności artystycznych lecz dążenie do własnej tożsamości, niezależności, poczucia odrębności własnego „Ja”. Działanie w obrębie twórczości jest jedynym sposobem zaspakajania coraz to nowych potrzeb człowieka. Dla człowieka ważna jest jego aktywność gwarantująca mu rozwój i prawidłowe relacje z otoczeniem. Kontakt ze światem sztuki jest wartością w rozwoju każdego z nas. Warsztaty twórcze (szeroko tu rozumiane) a związane z edukacją artystyczną są istotnym elementem edukacji kulturowej człowieka, bo rozszerza jego horyzonty poznawcze, jest miejscem ekspresji twórczej, a także pełni funkcję terapeutyczną i kompensacyjną. Wartość artystyczna takich zajęć przyczynia się do rozwijania sprawności różnych funkcji i dyspozycji psychologicznych, włącza myślenie, pamięć, uwagę, spostrzeganie. W dzisiejszych czasach młodzi artyści mają dużo mniej miejsca na bezpieczne praktykowanie twórczych badań i doświadczeń a pragną takiego artystycznego miejsca dającego im wolność tworzenia. Są zafascynowani improwizacją ale także zdyscyplinowaniem właściwym procesowi twórczemu. Dzisiaj tym młodym ludziom jak nigdy dotąd nie trzeba tłumaczyć, jak

ważną rolę w rozwoju osobowości odgrywa sztuka. Nie jest prawdą, że potrzebują tylko gier komputerowych. Młodzi ludzie mają wewnętrzne potrzeby estetyczne i twórcze. Mają wewnętrzną potrzebę współtworzenia i tworzenia. Oni czują kiedy są ignorowani. Chcą być szanowani za swoje umiejętności i zdolności. To my dorośli powinniśmy pomóc dzieciom i młodzieży w tworzeniu przestrzeni do myślenia i działania twórczego - to cel, a nawet pewnego rodzaju misja. Na pewno taką przestrzenią jest szkoła ale także instytucje kultury. Wszystkie dzieci mają twórcze podejście do życia, a zadaniem dorosłych jest rozwijanie, inspirowanie, podsuwanie pomysłów. Powinniśmy umożliwić dziecku samodzielne próbowanie, eksperymentowanie, wyrażanie. Chodzi o możliwość komunikowania się z dziećmi i dorosłymi, możliwość umiejętności uzasadniania własnych poglądów. Pełna akceptacja każdego dziecka to konieczny warunek, by mogło działać twórczo, uniezależniało się od pomocy innych osób. Dlatego w ramach zajęć będą realizowane warsztaty, happeningi, koncerty, spektakle, wystawy... Będą podejmowane takie działania, które umożliwią dziecku udział w procesie twórczego myślenia i samodzielnego odkrywania własnych możliwości. Dziecko wyraża siebie wtedy, gdy tworzy, a jego działanie jest aktem twórczej ekspresji. Ma ono w sobie naturalną potrzebę wyrażania sobie samemu i innym tego, co myśli, co czuje. Nie jest potrzebna żadna strategia, aby je do tego skłonić. Po to, by dziecko mogło wyzwolić swój wewnętrzny świat i posługiwać się właściwymi mu sposobami ekspresji, gestem, mimiką, słowem, plastyką i muzyką - trzeba uszanować jego spontaniczność, czuwać nad tym, by unikać wszystkiego, co może pociągać za sobą zahamowanie ekspresji.

Głównym celem programu jest wspomaganie dziecka w całościowym rozwoju poprzez kształcenie umiejętności kreatywnego i twórczego myślenia oraz kształtowanie w uczniach poczucia potrzeby własnej aktywności twórczej jako wartościowego spędzania czasu wolnego i zarazem aktywnego uczestnictwa w kulturze.

CELE EDUKACYJNE PROGRAMU:

Uczeń:

- świadomie korzysta ze środków masowego przekazu, uczestnicząc w percepcji dzieł sztuki poprzez wyszukiwanie informacji o sztuce w Internecie: zwiedzanie wirtualnych galerii w muzeach na całym świecie, oglądanie dzieł artystów, słuchanie muzyki, oglądanie sztuk teatralnych i filmów;
- posiada wiedzę o przestrzeganiu podstawowych zasad prawa autorskiego dotyczącego ochrony własności intelektualnej;
- posiada świadomość zmienności zjawiska, jakim jest sztuka i jej powiązania z procesami technologicznymi i cywilizacyjnymi;
- nabywa umiejętności poprzez działanie;
- wartościuje, porównuje i formułuje opinie w związku z szeroko rozumianą działalnością artystyczną rówieśników i własną;
- skutecznie poszukuje różnorodnych możliwości ekspresji, w tym w różnych dziedzinach sztuki, we własnych działaniach artystycznych;
- celowo i świadomie stosuje środki wyrazu formalnego w działaniach plastycznych, muzycznych, teatralnych, tanecznych;

- kształtuje swoje umiejętności logopedyczne, wzbogaca słownictwo rozumie różnice między językiem literackim a potocznym;
- dostrzega związki i wyjaśnia zależności między różnymi dziełami kultury – plastycznymi, muzycznymi, literackimi;
- jest zmotywowany do czytania i krytycznego odbioru utworów literackich i widowisk teatralnych
- podejmuje działalność twórczą;
- realizuje i przedstawia własne projekty artystyczne
- wykazuje się umiejętnością twórczego myślenia, pomysłowością, realizuje oryginalne pomysły;
- rozpoznaje wybrane dzieła artystów należące do polskiego i europejskiego dziedzictwa kultury;
- wykorzystuje nabyte umiejętności do rozwiązywania problemów i eksploracji świata, dbając o własny rozwój i tworząc indywidualne strategie uczenia się.

CELE EDUKACYJNE DOTYCZĄCE WYCHOWANIA:

Uczeń:

- ma poczucie współuczestniczenia w śródziemnomorskim dziedzictwie kulturowym i tradycji narodowej;
- dostrzega dzieła sztuki należące do polskiego i europejskiego dziedzictwa kultury w kontekście miejsca i roli tradycji we współczesnej kulturze;
- wykazuje się postawą tolerancji wobec odmienności innych kręgów kulturowych;
- odczuwa potrzebę czynnego uczestnictwa w kulturze poprzez wizyty w muzeach, galeriach, teatrze, innych ośrodkach życia kulturalnego kraju i regionu;
- jest świadomy roli sztuki w życiu człowieka w kontekście dziedzictwa kulturowego i we współczesności (Internet, design, reklama, film, teatr, taniec itp.);
- rozwija własną kreatywność i twórcze myślenie;
- odnajduje swoje miejsce w grupie rówieśniczej, wspólnocie;
- buduje swój system wartości.

WARUNKI REALIZACJI:

Program autorski „ Okno na świat” realizowany będzie w roku szkolnym 2020/2021 w kl. I jako poszerzenie podstawowego programu nauczania przyjętego w Zespole Szkół i Placówek nr 2 w Katowicach (Jadwiga Hanisz, *Program edukacji wczesnoszkolnej w klasach 1-3 szkoły podstawowej*, WSiP, Warszawa 2017).

Zajęcia będą odbywały się raz w tygodniu w bloku czterogodzinnym (piątki).

TREŚCI NAUCZANIA:

I. **Plastyka:**

Percepcja sztuki – odbiór wypowiedzi i wykorzystywanie informacji

- zagadnienia plastyczne: linia, barwa, kompozycja, kształt (bryła), proporcje, światło, faktura, usytuowanie w przestrzeni, głębia (perspektywa), ekspresja, kontrast, dzieło sztuki, literackość;
- dostrzeganie wymienionych wyżej obiektów obserwacji w przedmiotach, postaci ludzkiej, w ozdobach.

Ekspresja przez sztukę – tworzenie wypowiedzi

- rysunek, kreślenie pojedynczych przedmiotów, postaci ludzi, zwierząt, roślin, zjawisk; spostrzeganie, że głównym środkiem wyrazu w rysunku jest linia; uczenie się rysowania różnego rodzaju linii: prostych, falistych, wahadłowych, zygzakowatych, krzyżujących się, splątanych, owalnych itp., przedstawianie ruchu za pomocą kreski;
- ćwiczenia w rysowaniu ołówkiem, patykiem, piórkiem, kredką świecową, kredką pastelową, kredą, mazakiem;
- ilustrowanie scen związanych z własnymi przeżyciami i treścią czytanych tekstów i opowiadanych wydarzeń, legend; przedstawianie zdarzeń rzeczywistych i fantastycznych; wykonywanie prac o tematyce abstrakcyjnej;
- malarstwo (środki wyrazu, techniki malarskie, narzędzia, rodzaje podłoża)
- ćwiczenia malarskie, podział barw;
- rzeźba i forma przestrzenna;
- kształtowanie wytworów płaskich i przestrzennych
- wykonywanie przedmiotów użytecznych, np.: maska na bal, broszka dla mamy, lalka, pacynka do teatrzyku klasowego.

Recepcja sztuki – analiza i interpretacja wytworów kultury

- zapoznanie z dziedzinami sztuk plastycznych, z ich wykonawcami i ich dziełami;
- dyscypliny sztuk plastycznych: architektura, rzeźba, malarstwo, rysunek, grafika warsztatowa, grafika użytkowa, rzemiosło artystyczne (formy, techniki, materiały, środki wyrazu);
- plastyka i media: fotografia, film, teatr, grafika komputerowa, Internet, design, sztuka ulicy, logo, plakat, galerie, akcje plastyczne;
- rozpoznawanie i nazywanie podstawowych gatunków dzieł malarskich i graficznych: pejzaż, portret, scena rodzajowa;
- zapoznanie z funkcją dzieł plastycznych.

II **Teatr:**

Ekspresja przez teatr – tworzenie wypowiedzi

- pobudzanie uczniów do działań rozwijających zdolności aktorskie, recytatorskie i ruchowe, praca nad świadomością własnego ciała;
- ćwiczenie sprawności poprawnego wypowiadania się uczniów i recytacji tekstów: właściwej wymowy, modulacji głosu, doboru jego siły, pauzowania, intonacji i poprawnego akcentowania wyrazowego i zdaniowego;

- dobieranie słów adekwatnych do rodzaju i intencji wypowiedzi;
- dbałość o kulturę mówienia – nadawca zwraca się do odbiorcy informacji, nawiązuje z nim kontakt wzrokowy i słuchowy;
- ćwiczenia w mowie monologicznej;
- ćwiczenia w mowie dialogowej, podział na role, odgrywanie scenek rodzajowych, umiejętność wchodzenia w role;
- układanie opowiadań twórczych, np. podawanie innego zakończenia, dalszych losów bohatera;
- rozwijanie umiejętności prezentacji na scenie i wyrażania uczuć i stanów emocjonalnych poprzez gesty, ruch, mowę ciała i mimikę.

Analiza i interpretacja dzieł sztuki teatralnej

- poszukiwanie i wykorzystywanie informacji z różnych źródeł oraz efektywne posługiwanie się technologią informacyjną;
- wyposażenie w kompetencje potrzebne do krytycznego odbioru tekstów kultury;
- wspieranie poznawania kultury narodowej, odbiór sztuk teatralnych i potrzebę ich współtworzenia w zakresie adekwatnym do etapu rozwojowego dziecka, uwzględniającym możliwości percepcji i rozumienia tych zagadnień na danym etapie rozwoju dziecka.

III. **Muzyka:**

Percepcja muzyki

- percepcja dźwięku, muzyki, dzieła muzycznego;
- słuchanie ciszy, naśladowanie głosów z otoczenia;
- słuchanie muzyki instrumentalnej na żywo; słuchanie muzyki odtwarzanej mechanicznie (płyta CD, nagranie z Internetu, audycja TV);
- rozpoznawanie brzmienia instrumentów;
- udział w koncertach muzycznych; zdobywanie kultury słuchania muzyki i właściwego zachowania się podczas koncertu.

Ekspresja muzyczna

- ćwiczenia praktyczne, nauka piosenek, doświadczanie, przeżywanie, interpretacja;
- tworzenie własnych inspiracji muzycznych na podstawie obserwacji otoczenia;
- tworzenie melodii - swobodne improwizowanie na temat;
- akompaniament do piosenek i zabaw ruchowych z zastosowaniem naturalnych efektów akustycznych;
- granie na instrumentach perkusyjnych, niemelodycznych; wykorzystywanie instrumentów etnicznych;
- zabawy ze śpiewem, korowody;
- doznawanie radosnych przeżyć muzycznych.

Analiza i interpretacja utworów muzycznych

- analiza elementów towarzyszących dziełu muzycznemu;
- poznawanie technicznych aspektów związanych z powstawaniem muzyki;
- zachęta do systematyki, dyscypliny związanej z kształtowaniem osobowości twórczej.

IV. **Taniec:**

- technika tańca: stałe fragmenty rozgrzewki, sylwetka w tańcu, specjalna sprawność ruchowa, koordynacja ciała, koordynacja ruchowo-przestrzenna, orientacja w przestrzeni, kontrola nad własnym ciałem, izolacje poszczególnych części ciała, improwizacja;

- ruch i muzyka: ogólna sprawność ruchowa, podstawowe umiejętności muzyczno-ruchowe, realizacja rytmu, plastyka i dynamika ruchu, utrzymanie tempa, gest, precyzja, interpretacja, strój i rekwizyt w tańcu, kroki i figury taneczne, budowa frazy tanecznej;

- kompozycja: inwencja, kreatywność, organizacja przestrzeni, jakość ruchu, gest i emocje w procesie twórczym, kreacje solowe, w duecie, w grupie.

RAMOWY PLAN ZAJĘĆ (zał. 1):

PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW:

Metody:

- warsztaty artystyczne;
- projekty edukacyjne ;
- ćwiczenia praktyczne – plastyczne (ćwiczenia polegające na obserwacji z natury: szkice; ćwiczenia w komponowaniu na płaszczyźnie; ćwiczenia w kształtowaniu przestrzennym: rzeźba, forma przestrzenna z różnorodnych materiałów, projekt architektoniczny; projektowanie graficzne);
- kompozycje z wyobraźni, rozwijające myślenie metaforyczne;
- ćwiczenia inspirowane tekstami literackimi (ilustracja), dziełem teatralnym, filmowym, muzyką;
- realizowanie działań inspirowanych sztuką XX i XXI wieku: happening, akcja plastyczna, instalacje, land-art.;
- ćwiczenia muzyczne (improwizacja, tworzenie form muzycznych, gra na instrumentach, śpiew);
- gry i zabawy ruchowe;
- gry i zabawy dramowe;
- badanie i obserwacja tekstu, prób aktorskich;
- prace i projekty realizowane przy pomocy fotografii , krótkich filmów;
- organizowanie konkursów plastycznych, fotograficznych;
- realizacja dekoracji scenograficznych, aranżacja wystaw prac;
- prezentacja spektakli, etiud muzyczno – tanecznych;
- pogadanka, dyskusja ilustrowana pokazem reprodukcji dzieł;

- wirtualne zwiedzanie galerii dostępnych w Internecie;
- multimedialne gry i quizy o sztuce.

SPOSOBY REALIZACJI PROGRAMU:

- cykliczne wizyty w galeriach sztuki, filharmonii, zawodowych teatrach, oglądanie przedstawień teatralnych, udział w warsztatach (bezpośredni kontakt z dziełem sztuki);
- współpraca z lokalnymi animatorami życia kulturalnego (współpraca z Instytutem Promocji i Upowszechniania Muzyki *Silesia*, z Pałacem Młodzieży w Katowicach oraz z Młodzieżowym Domem Kultury w Chorzowie);
- przygotowywanie spektakli, inscenizacji, etud teatralnych na bazie dziecięcych utworów literackich oraz tekstów własnych;
- przygotowanie prezentacji muzyczno – tanecznych;
- wykorzystanie dramy i umiejętności zdobytych podczas zajęć w procesie dydaktyczno-wychowawczym;
- organizacja zabaw i konkursów wewnątrz grupy;
- prezentacje dokonań na forum klasy, szkoły, rodziców, środowiska lokalnego;
- konfrontowanie swoich umiejętności poprzez udział w przeglądach teatralnych, konkursach plastycznych itp.

FORMY:

Zespołowa, indywidualna.

PRZEWIDYWANE OSIĄGNIĘCIA WYCHOWANKÓW:

Po zakończeniu realizacji programu uczeń powinien:

- znać podstawowy zasób pojęć i terminów w obrębie różnych dziedzin sztuki i umieć się nimi posługiwać;
- orientować się w wielorakich funkcjach sztuki – jako źródła przeżyć estetycznych, religijnych, intelektualnych i jako czynników stabilizujących duchową równowagę i integrujących ludzkie zbiorowości (koncerty, wystawy, przedstawienia);
- utrzymywać umiejętność i potrzebę estetyki najbliższego otoczenia;
- wykształcić zdolność rozumienia języka współczesnej cywilizacji (w tym komunikatów pozawerbalnych, gestów);
- kształcić szacunek dla artystycznych tradycji własnego środowiska („małej ojczyzny”) oraz znajomość powstałych tu i powstających dzieł z uwzględnieniem wytworów sztuki ludowej i amatorskiej w dziedzinie budownictwa, plastyki, muzyki a także obyczajów;
- dążyć do poznania i zrozumienia istoty procesu twórczego z jego nieodłącznymi cechami: kreatywnością, dążeniem do realizacji celu na miarę wszystkich możliwości, śmiałością w podejmowaniu zadań trudnych o wielu niewiadomych, autokrytycyzmem (pozwoli to w przyszłości wzbogacić o czynnik twórczy działalność w każdej dziedzinie życia i pracy);

- wykształcić postawę otwartą wobec nowości, zdarzeń i zjawisk wykraczających poza codzienne doznania i doświadczenia oraz – co się z tym wiąże – wykształcić w sobie tolerancję dla odmienności, uznania pluralizmu w kulturze i życiu społecznym;
- doskonalić umiejętności w zakresie warsztatu i środków wyraz artystycznego;
- kształtować poczucie potrzeby własnej aktywności twórczej jako wartościowego spędzania czasu wolnego i zarazem uczestnictwa w kulturze.

EWALUACJA:

Ocena programu będzie dokonywana w trakcie trwania ewaluacji. Głównym celem ewaluacji będzie uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy założenia i cele programu zostały osiągnięte i czy program może być kontynuowany. Ewaluacja dokonana zostanie poprzez ankiety dla rodziców co najmniej raz podczas realizacji programu, oraz obserwacje prowadzących program w zakresie:

- poziomu zadowolenia dzieci z własnych dokonań i umiejętności wykorzystanych w procesie tworzenia (naturalna forma ewaluacji),
- wiary we własne możliwości, która przejawiać się będzie poprzez spontaniczne podejmowanie nowych zadań,
- nagradzania oryginalności, kreatywności młodych twórców poprzez eksponowanie prac na wystawie, prezentacji muzycznych, tanecznych, przedstawień teatralnych,
- pozytywnych opinii rówieśników, rodziców,
- chęci brania udziału w konkursach.

W celu zebrania danych zostaną użyte:

ankiety,

wywiad,

dyskusja,

obserwacja,

filmiki i zdjęcia z udziałem uczniów,

kryteria i wskaźniki:

Lp	KRYTERIA	WSKAŹNIKI
----	----------	-----------

1	Uczniowie mają motywację, do uczestniczenia w konkursach szkolnych i międzyszkolnych, miejskich.	Uczniowie chętnie biorą udział w konkursach recytatorskich, plastycznych, muzycznych, przedmiotowych i osiągają sukcesy.
2	Podjąwszy działalność twórczą.	Prezentują się publicznie przynajmniej dwa razy w roku szkolnym.
3	Wykazują się pomysłowością, oryginalnością i twórczym myśleniem, rozwijają kreatywne myślenie w różnorodnych współczesnych dziedzinach artystycznych.	Tworzą prace konkursowe, prezentacje internetowe, design, teatr, taniec.
4	Rozpoznają wybrane dzieła artystów polskich i europejskich	Przeprowadzenie testów wiedzy.
5	Czynnie uczestniczą w kulturze.	Udział w różnych formach życia kulturalnego dzielnicy, regionu, kraju.
6	Budują poczucie własnej wartości. Wyniki klasy są wyższe od ich rówieśników.	Osiągają sukcesy i odczuwają satysfakcję z realizacji zadań. Wysokie wyniki diagnozy

Po ewaluacji i podsumowaniu z wnioskami zostaną zapoznani:

- Dyrektor Zespołu Szkół i Placówek nr 2,
- Nauczyciele,
- Rodzice,
- Kuratorium Oświaty w Katowicach.

Zespół autorski:

Eugenia Peryga_– koncepcja, działania plastyczne

Beata Chren_– działania teatralne

Norbert Pawlak_– działania muzyczne

Sabina Kołodziejczyk_– działania taneczne

Bibliografia

- Pankowska K. , *Pedagogika dramy. Teoria i praktyka*, „Żak”, Warszawa 2000,
Handford O. Karolak W., *Bajka w twórczym rozwoju i arteterapii*, Wydawnictwo WSHE, Łódź 2007,
Bono E., *Naucz się myśleć kreatywnie*, Warszawa 1995,
Popek S. (red.) , *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1998,
Szmidt K. J., *Trening kreatywności*, Helion, Gliwice 2008.